

ПРОФІЛАКТИКА ТА КОРЕКЦІЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДІ У ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ

У статті проведено теоретичний аналіз проблеми профілактики та корекції девіантної поведінки молоді на основі сучасної наукової літератури. Розглянуто специфіку діяльності соціальних служб стосовно профілактики та корекції девіантної поведінки молоді. Розкрито сутність понять девіантна поведінка, соціальна профілактика, соціально-психологічна профілактика.

Ключові слова: девіантна поведінка молоді, соціальна профілактика, соціально-психологічна профілактика, корекція.

Постановка проблеми. Девіантна поведінка молоді є актуальною, сучасною та поліаспектною проблемою. Вкрай важливим є те, що на протязі останніх років в сучасному суспільстві спостерігається динаміка зростання кількості молодих людей з девіантною поведінкою, урізноманітнення форм девіації.

Зазвичай молоді люди мають реальні можливості для прийняття самостійного рішення та вибору моделі соціально-схваленої поведінки. Загальна кількість молоді має повну уяву про моральні, культурні, духовні цінності суспільства, вони, як правило, знають чого від них очікують дорослі та які соціальні вимоги пред'являє соціум. Проте часто в ситуації прийняття рішення, вибору моделі поведінки переважають особисті потреби, бажання та негативні приклади для наслідування. В залежності віку та рівня розвитку, особливостей віку молоді люди не здатні передбачити наслідки ризикової поведінки та прийняти відповідальне рішення.

Проблема девіантної поведінки молоді в свою чергу тісно пов'язана зі значущими питаннями її профілактики та корекції. Для успішної профілактики девіантної поведінки молоді необхідна систематична, комплексна робота з корекції відхилень у поведінці молодих людей, системний аналіз передумов, чинників, що обумовлюють девіантну поведінку.

Мета дослідження: проаналізувати типи та форми профілактики девіантної поведінки молоді у діяльності соціальних служб.

Результати теоретичного аналізу проблеми. Девіантна поведінка (лат. *deviatio* – відхилення) – система дій і вчинків людей, соціальних груп, що суперечать соціальним нормам або визнаним у суспільстві шаблонам і стандартам поведінки : 1) людина не дотримується вимог соціальної норми, вибирає відмінний від неї варіант поведінки в певній ситуації, що призводить до порушення міри взаємодії особистості та суспільства, групи та суспільства, особистості та групи; 2) основні детермінанти – конфлікт інтересів, цінностей, розбіжність потреб, деформація засобів їх задоволення, недоліки виховання, життєві невдачі та прорахунки [12].

Девіантна поведінка – відхилення від соціально-психологічних та моральних норм, подане або як помилковий антисуспільний зразок вирішення конфлікту, що проявляється в порушенні суспільно прийнятих норм, або в шкоді, завданій громадському благополуччю, оточуючим і собі [13].

Істотним показником девіантної поведінки є відхилення в той чи інший бік з різною інтенсивністю від поведінки, яка визначається нормальною. Нормальна, або гармонічна, поведінка характеризується: 1) збалансованістю психічних процесів (на рівні властивостей темпераменту, типу вищої нервової діяльності; 2) адаптивністю та самоактуалізацією (на рівні характерологічних особливостей); 3) духовністю і самоактуалізацією (на особистому рів-ні). Подібно до того, як норма поведінки базується на цих трьох основних характеристиках, так і аномалія та девіації засновані на змінах, відхиленнях і порушеннях цих характеристик [2].

Проблему девіантної поведінки молоді, її профілактику та корекцію вивчали такі вчені як Н.Ю. Максимова, К.Л. Мілютина, С.О. Гарькавець, Н.П. Пихтіна, Р.Г. Новгородський, Ю.О. Клейберг, О.В. Змановська, Л.Б. Шнейдер, М.О. Ковальчук, І.Ю. Тарханова, В.Д. Менделєвіч, І.С. Кон та ін.

Девіантна поведінка має складну природу, зумовлену найрізноманітнішими чинниками, що перебувають у взаємодії та взаємовпливі [2].

До психологічних чинників детермінації девіантної поведінки молоді належать психопатології, порушення емоційно-вольової сфери, гальмування розвитку суб'єктних якостей, дисгармонія соціально-психологічного розвитку, нестійкість уваги, швидке виснаження, зміни настрою, відсутність рішучості, порушення душевної рівноваги [11].

Фахівці з соціальної роботи та соціальної педагогіки до психологічних факторів ризику девіантної поведінки відносять акцентуації характеру, реакцію емансипації, реакцію групування, потяг до самоствердження, задоволення почуття цікавості, бажання виглядати дорослим, потребу змінити психічний стан у стресовій ситуації, інфантилізм, підвищений рівень тривожності [2].

Результати аналізу щодо передумов формування девіантних проявів у поведінці юнаків і дівчат засвідчують про існування комплексу соціально-психологічних чинників, які обумовлюють їхнє виникнення. Це: неповна сім'я, прийомні діти, вади виховання (гіперопіка, "оранжерейне виховання" або підвищена відповідальність та жорстоке поводження), вплив референтного оточення та засобів масової інформації. Валідними виявляються й інші причини, про які говорять дослідники: виражене протікання підліткової кризи, деформація ідентичності, низька самооцінка, соціальна ізоляваність, стигматизація [3].

Таким чином, юнаки та дівчата, які продукують девіантну поведінку є внутрішньо невпевненими особистостями, які не схильні до відповідальних вчинків, залежні від зовнішніх впливів, зосереджені на матеріальних цінностях та існують виключно в теперішньому [3].

Розрізняють чотири види девіантів: 1) Асоціальний – стійка внутрішня орієнтація на злочинний засіб задоволення потреб; сформовані асоціальні погляди та цінності, асоціація себе з конкретною злочинною групою. 2) Нестійкий – несформованість внутрішнього світу; погляди про значущість моральних цінностей знаходяться в стадії формування; злочинні чи асоціальні дії вчиняються під впливом обставин, що склались, або оточення. 3) Соціальний – високий рівень правосвідомості, наявність каяття з приводу своїх вчинків, але поведінкова активність ґрунтується на суб'єктивному визнанні неможливості принципово змінити те, що відтепер вважається своєю долею. 4) Випадковий – схильність більше до одиничних девіантних вчинків, до несистематичної девіантної поведінки, що є, як правило, наслідком впливу несприятливих соціальних зовнішніх умов (наприклад, алкоголю) [12].

В.Д. Менделєв [9; 10] виокремлює п'ять типів девіантної поведінки в залежності від способів взаємодії з реальністю та порушення тих чи інших норм суспільства. А саме: делінквентний (асоціальний і антисоціальний); адиктивний; патохарактерологічний; психопатологічний; обумовлений гіперздібностями.

Різновид злочинної (кримінальної) поведінки людини представляє собою делінквентна поведінка – відхильна поведінка, що у крайніх своїх проявах є кримінально карним діянням. Відмінність делінквентної від кримінальної поведінки знаходиться в тяжкості правопорушень, виразності їх антисуспільного характеру [10].

Адиктивна поведінка – це один з типів девіантної поведінки з формуванням спрямування до втечі від реальності шляхом штучної зміни свого психічного стану за допомогою прийому деяких речовин чи постійної фіксації уваги на певних видах діяльності з метою розвитку та підтримання інтенсивних емоцій [10].

Під патохарактерологічним типом поведінки розуміють поведінку, обумовлену патологічними змінами характеру, що сформувалися в процесі виховання. До них відносяться так звані розлади особистості (психопатії) та явні чи виразні акцентуації характеру [10].

Психопатологічний тип девіантної поведінки базується на психопатологічних симптомах та синдромах – проявів тих чи інших психічних розладів чи захворювань [10].

Особливим типом відхиленої поведінки вважають девіації, що обумовлені гіперздібностями людини (К.К. Платонов). Відхилення в бік обдарованості в одній галузі часто супроводжується девіаціями в повсякденному житті [10].

І.С. Кон [8] відмічає, що якими б різними не були форми девіантної поведінки, вони взаємопов'язані. Пияцтво, вживання наркотиків, агресивність та протиправна поведінка утворюють єдиний блок, так що втягнення юнака в один вид девіантних дій підвищує вірогідність його залучення і в другий.

У сучасній літературі поняття корекція визначається як виправлення (часткове або повне) недоліків психічного чи фізичного розвитку в аномальних суб'єктів за допомогою спеціальної системи психолого-педагогічних прийомів і заходів. Причому, корекція розглядається як психолого-педагогічний вплив, який не зводиться до тренувальних вправ, спрямованих на виправлення (ліквідацію) окремого взятого дефекту, а має на увазі вплив на особистість в цілому [1].

Головна мета корекційного процесу – зменшення частоти прояву форм девіантної поведінки. Корекція розглядається як шлях або спосіб подолання та ослаблення девіантних форм поведінки через формування відповідних життєво необхідних якостей [1].

С.О. Гарькавець [4] для мінімізації девіантності у поведінці юнаків та дівчат пропонує застосовувати заходи, що базуються на психотерапевтичних принципах або дієвих соціально-нормативних впливах. До перших відноситься системне поєднання когнітивної психотерапії з терапією ціннісно-сміислової сфери, а до других – система соціально-нормативних впливів.

У когнітивній психокорекції основна увага приділяється пізнавальним структурам психіки, де ставка робиться на особистісні конструкти. Така психотерапія орієнтована на проблему індивіда і може використовуватися як в індивідуальній, так і груповій формі. Особливо цінним є те, що в основі когнітивної психокорекції знаходиться навчання новим способам мислення, а основним завданням є зміна сприйняття себе та оточуючої дійсності. Без сумніву, знання про себе та світ впливають на поведінку особистості, а вона, в свою чергу, впливає на уявлення людини про себе та світ [3].

Логотерапія В. Франкла являє собою складну систему філософських, психологічних і медичних поглядів на природу і сутність людини, механізми розвитку особистості в нормі та патології, шляхи корекції аномалій у розвитку особистості. Специфічною сферою застосування логотерапії є психокорекція станів, які породжені втратою сенсу життя або пошук сенсу життя у невизначеному соціальному середовищі. Цього можна досягти, якщо пройти через "боротьбу за мету, гідну людини" [3].

Інший шлях зниження порогу девіантності – система соціально-нормативних впливів. Власне, соціально-нормативний вплив розглядається, як такий різновид соціального впливу, через який відбувається передача соціальних норм, як інформації, від соціального середовища або інших людей –

особистості, з метою забезпечення її поведінки дієвим алгоритмом впровадження, який відповідає соціально-нормативному континууму, в якому ця поведінка повинна здійснюватися та забезпечуються відповідні умови щодо задоволення особистісної потреби в безпеці, існуванні та розвитку [3].

З вкрай важливими питаннями профілактики та корекції девіантної поведінки молоді дуже часто стикаються практичні психологи, соціальні педагоги, соціальні працівники мережі центрів соціальних служб для дітей, сім'ї та молоді та "Клінік, дружніх до молоді".

Для реалізації соціально значимих молодіжних програм з 1991 року державою була створена система центрів соціальних служб для молоді (ССМ), які уповноважені брати участь у реалізації молодіжної політики та надавати соціальні послуги та соціальну допомогу молодим верствам населення. Вони діють на обласному, міському і районному рівнях з метою практичного здійснення підтримки соціального становлення та розвитку молоді [2].

Метою Інституту соціальних служб для молоді як координатора є поєднання всіх соціалізуючих процесів у суспільстві та виконання функції посередника у взаємодії особистості зі сферою життєдіяльності. Відповідно до Концепції діяльності центрів ССМ у структуру моделі системи входять такі функції: координаційна, посередницька, організаторська, комунікативна, прогностична, діагностична, охоронно-захисна, превентивно-профілактична, корекційно-реабілітаційна [2].

З метою профілактики девіантної поведінки, негативних явищ у дитячому у молодіжному середовищі центрами соціальних служб для дітей, сім'ї та молоді проводиться комплекс заходів профілактичного характеру: рольові ігри, міні-лекції, відеолекторії, бесіди, тренінги та ін.. Окрім цього створюються мобільні консультативні пункти в сільській місцевості та віддалених районах, залучаються до співпраці спеціалісти інших галузей.

В профілактичній роботі ставиться акцент на соціальній профілактиці, посиленні інформаційно-просвітницької роботи з молоддю за методом "рівний-рівному", запобіганні соціально небезпечним хворобам, формуванні здорового способу життя, залученні молоді (волонтерів) до створення та розповсюдження інформаційно-освітніх матеріалів.

Соціальна профілактика ґрунтується на виявленні несприятливих психобіологічних умов, психолого-педагогічних чинників, які зумовлюють відхилення у психічному і соціальному розвитку дітей, підлітків, молоді в їхній поведінці, стані здоров'я, а також на організації життєдіяльності та дозвілля молоді [7].

Зміст соціальної профілактики становлять: роз'яснення правових норм соціально значущої діяльності та поведінки; ознайомлення з нормативними міжнародними і державними документами, які забезпечують розвиток особистості, рівень освіти, вибір професії; надання різним категоріям молоді інформації про можливі наслідки асоціальних дій, нехтування здорового способу життя, відмови від культурного проведення дозвілля; організація заходів щодо забезпечення програми позитивної життєдіяльності особистості; здійснення системи соціального захисту різних категорій молоді (забезпечення роботою, навчанням); формування відповідальності за можливі наслідки протиправних дій [7].

Треба відзначити, що робота психолога з корекції поведінки молоді й стосунків у сім'ї та соціумі належить до форми соціальної профілактики і здійснюється психологами соціальних служб.

Сучасну модель соціальних служб в Україні представляють центри, відділення, кабінети медико-соціальної допомоги дітям та молоді "Клініки, дружні до молоді" (КДМ).

КДМ є структурним підрозділом закладу охорони здоров'я і надає медико-соціальну допомогу дітям та молоді з проблем збереження здоров'я на основі "дружнього підходу", який рекомендовано Всесвітньою організацією охорони здоров'я і Дитячим фондом ООН – ЮНІСЕФ. Основним в реалізації ідеології КДМ є надання допомоги підліткам і молоді через розуміння їхніх проблем, спільний пошук шляхів зміни поведінки, спрямованих на збереження здоров'я. Тобто для підлітків та молоді користь від роботи КДМ полягає в тому, що вони здобувають реальну можливість самостійно одержати медичну й психологічну допомогу, інформацію про збереження здоров'я, а отже, легше пройти період дорослішання [5].

Хоча КДМ і є структурним підрозділом медичного закладу, в його роботі існує ряд специфічних особливостей. Суттєва відмінність КДМ від інших медичних закладів полягає в тому, що ця клініка надає не лише медичний, а й психологічний та соціальний комплекс послуг; у діяльності КДМ переважає профілактична спрямованість; КДМ, як структура, реалізує принципи дружнього підходу – добровільності, доброзичливості, доступності, конфіденційності, анонімності та неосудливого ставлення до відвідувача [5].

Основними завданнями профілактичної роботи та корекції девіантної поведінки у КДМ є такі: підвищити рівень інформованості цільової групи, формувати навички відповідального ставлення до свого здоров'я і відповідальної поведінки задля його збереження. Ефективності реалізації профілактично-корекційної діяльності сприяє комбінування різних форм і методів профілактичної роботи. Це можуть бути лекції, бесіди, аудіо, відео продукція, семінари, тренінги, навчання за методом "рівний-рівному", консультування, масові заходи тощо. Варто відзначити, що всі фахівці, котрі працюють у вищезгаданому напрямку проходять спеціальне навчання, в процесі якого вони набувають не лише знання, а й навички організації та проведення профілактичної роботи [5].

Принципи ефективної профілактичної діяльності КДМ полягають у наступному: адресність – урахування в профілактичній роботі особливостей віку, рівня психічного та фізичного розвитку, культурних, соціальних, релігійних особливостей цільової аудиторії; вивчення запиту цільової групи; залучення цільової групи – залучення молодіжних лідерів до різноманітних просвітницьких заходів, формування волонтерської команди; коректність – тактовність в наданні інформації, позиції ненав'язливі, можливість вибору моделі поведінки; повага позицій, почуттів і емоцій учасників; послідовність – системність роботи з

урахуванням базових знань учасників; комплексність – інформування, мотивація на збереження здоров'я, розвиток життєвих навичок проводяться спільно фахівцями КДМ, ЦСССДМ, закладів освіти та іншими зацікавленими цим питанням закладами; контроль та підтримка – супервізія спеціалістів щодо реалізації мети, принципів та напрямків діяльності КДМ, ресурсна підтримка [5].

Всесвітня організація охорони здоров'я (ВОЗ) пропонує виділяти первинну, вторинну й третинну профілактику. *Первинна профілактика* спрямована на усунення несприятливих факторів, що викликають конкретне явище, а також на підвищення опору особистості впливу цих факторів. Завдання *вторинної профілактики* – раннє виявлення й реабілітація нервово-психічних порушень і робота з "групою ризику". *Третинна профілактика* вирішує такі спеціальні завдання, як лікування нервово-психічних розладів, що супроводжуються порушеннями поведінки. Вона також може бути спрямована на попередження рецидивів в осіб з вже сформованою девіантною поведінкою [6].

Соціально-психологічна профілактика може входити в комплекс заходів всіх трьох рівнів. Вважається, що вона найбільш ефективна у формі впливу на умову й причини, які викликають девіантну поведінку, на ранніх етапах [6].

Існує сім різних форм соціально-психологічної профілактики. Практичні психологи соціальних служб намагаються впроваджувати їх в свою діяльність в рамках програми корекції девіантної поведінки.

Перша форма – організація соціального середовища на основі подання про її вплив, що детермінує, на формування девіацій. Впливаючи на соціальні фактори, можна запобігти небажаній поведінці особистості. Вплив може бути спрямований на суспільство в цілому, наприклад, через створення негативної суспільної думки стосовно поведінки, що відхиляється від загальноприйнятих норм, об'єктом роботи також може бути сім'я, соціальна група або конкретна особа.

Друга форма – інформування, що включає способи впливу на когнітивні процеси особистості з метою підвищення її здатності до прийняття конструктивних рішень. Для цього часто використовуються статистичні дані, наприклад, про шкідливий вплив наркотиків на здоров'я та особистість й ін.. При цьому перераховуються негативні наслідки вживання наркотиків або описуються драматичні долі девіантів, їхня особистісна деградація. Саме по собі інформування не знижує рівень девіацій.

Третя форма соціально-психологічної профілактики – активне навчання соціально важливим навичкам. Ця форма переважно реалізується через групові тренінги: резистентності; асертивності; формування життєвих навичок.

Четверта форма – організація діяльності, альтернативної девіантній поведінці. Ця форма роботи пов'язана з поясненням ефекту, що заміняє девіантну поведінку.

П'ята форма – організація здорового способу життя на основі уявлень про особисту відповідальність за здоров'я, гармонію з навколишнім світом і своїм організмом. Уміння людини досягати оптимального стану й успішно протистояти несприятливим факторам середовища вважається особливо цінним.

Шоста форма – активізація особистісних ресурсів. Заняття спортом, творче самовираження, участь у групах спілкування й особистісного зростання, арттерапія – все це мобілізує особистісні ресурси, які у свою чергу забезпечують активність особистості, її невразливість до негативного впливу.

Сьома форма – мінімізація негативних наслідків девіантної поведінки, особливо у випадках вже сформованої поведінки, що відхиляється від норм [6].

Висновки. Отже, нами було досліджено теоретичні аспекти проблеми профілактики та корекції девіантної поведінки молоді на основі сучасної наукової літератури. Вивчено специфіку діяльності центрів соціальних служб для дітей, сім'ї та молоді і "Клінік, дружніх до молоді" стосовно профілактики та корекції девіантної поведінки молоді.

Соціально-психологічна профілактика є найбільш ефективною в профілактично-корекційній роботі, особливо у формі впливу на умови й причини, які викликають девіантну поведінку, на ранніх етапах. Вважається доцільним фахівцям соціальних служб приділяти більше уваги саме формам соціально-психологічної профілактики, активно впроваджувати їх в свою діяльність в рамках програми корекції девіантної поведінки молоді.

Корекція девіантної поведінки молоді є складним соціально-психологічним комплексом послідовних, взаємопов'язаних кроків, спрямованих на регулювання ціннісних орієнтацій, мотивацій, установок та поведінки особистості.

Використані джерела

1. Афанасьєва В.В. Профілактика та корекція девіантної поведінки підлітків у навчальному процесі / В.В. Афанасьєва // Соціальна педагогіка: теорія та практика / за ред. С.Я. Харченко. – №1. – Луганськ: ЛНУ ім. Т.Г. Шевченка, 2009. – С. 47-52.
2. Богданова І.М. Соціальна педагогіка: Навч. посіб. / І.М. Богданова. – К.: Знання, 2008. – 343 с. – (Бібліотека соціального педагога).
3. Гарькавець С.О. Передумови формування девіантної поведінки особистості в юнацькому віці / С.О. Гарькавець // Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка. – Т. XIII, Ч. 5. – К., 2011. – С. 63-70.
4. Гарькавець С.О. Соціально-нормативний конформізм особистості у психологічному вимірі: монографія / С.О. Гарькавець. – Луганськ: вид-во "Ноулдж", 2010. – 343 с.

5. Голоцван О.А., Осташко С.І., Мешкова О.М., Ципко О.Ю., Сакович О.Т. Надання медико-соціальних послуг дітям та молоді на основі дружнього підходу. Методичні рекомендації / О.А. Голоцван, С.І. Осташко, О.М. Мешкова, О.Ю. Ципко, О.Т. Сакович. – К., 2008. – 179 с.
6. Дем'янчук О.О. Програма корекції девіантної поведінки як напрямок соціально-психологічної допомоги підліткам / О.О. Дем'янчук // Соціальна працівник / за ред. О.П. Главник. – №2 (26). – К., 2007. – С. 2-4.
7. Жигайло Н.І. Соціальна педагогіка. Навчальний посібник / Н.І. Жигайло. – Л.: Новий Світ-2000, 2007. – 256 с.
8. Кон И. С. Психология ранней юности / И.С. Кон. – М.: Просвещение, 1989. – 256 с.
9. Менделевич В.Д. Клиническая и медицинская психология: Учебное пособие / В.Д. Менделевич. – 5-е изд. – М.: МЕДпресс-информ, 2005. – 432 с.
10. Менделевич В.Д. Психология девиантного поведения. Учебное пособие / В.Д. Менделевич. – СПб.: Речь, 2005. – 445 с.
11. Онищенко Н. Здоров'язберігаючі технології в системі підготовки майбутніх вчителів до корекції девіантної поведінки молоді / Н. Онищенко // Гуманітарний вісник ДВНЗ "Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди": збірник наукових праць. – Вип. 23. – Переяслав-Хмельницький, 2011. – С. 331-335.
12. Поліщук В.М. Життєві кризи особистості: Навчально-методичний посібник / В.М. Поліщук. – Глухів: РВВ ГДПУ, 2005. – 98 с.
13. Шнейдер Л.Б. Девиантное поведение детей и подростков / Л.Б. Шнейдер. – 2-е изд. – М.: Академический Проект; Гаудеамус, 2007. – 336 с. – (Психологические технологии).

Korotkov P.V.

PREVENTION AND CORRECTION OF YOUNG PEOPLE'S DEVIANT BEHAVIOR IN SOCIAL SERVICES ACTIVITY

The article deals with the prevention and correction of youth's deviant behavior in social services activity. Special features of social services for children, families and young people activity and "Youth-friendly clinics" as to prevention and correction of youth's deviant behavior is studied.

A systematic, comprehensive work on correcting deviations in young people's behavior, system analysis of premises and factors that contribute deviant behavior is required in order to organize successful prevention of deviant behavior among young people.

It is determined that social services in preventive work emphasize social prevention, strengthening of information and enlightenment work with young people by using "peer to peer" method, preventing socially dangerous diseases, promoting healthy lifestyles, young people involvement (volunteering) in creation and distribution of information educational materials.

Social and psychological prevention is the most effective in prevention and correction work, especially in the form of influence on the conditions and the reasons that cause deviant behavior in the early stages. It is thought that social service professionals should pay more attention to the forms of social and psychological prevention, actively implement them in their activities within the scope of young people's deviant behavior correction.

Correction of young people's deviant behavior is a complex socio and psychological complex sequential, interrelated steps to control values, motivations, attitudes and behavior of the individual.

Key words: *young people's deviant behavior, social prevention, social and psychological prevention, correction.*

Стаття надійшла до редакції 12.09.2013

